

Inhoud

Inleiding	13
Deel I Conflict en conflictbeheersing als wetenschappelijke thema's	17
1 Conflict Studies: De roerige geschiedenis van een veld	19
<i>B.A. de Graaf</i>	
1.1 Inleiding	19
1.2 De jaren vijftig	20
1.3 Van negatieve naar positieve vrede	22
1.3.1 <i>Elise Boulding</i>	22
1.3.2 <i>Johan Galtung</i>	24
1.3.3 <i>Bernard Röling</i>	27
1.4 De jaren van ontspanning	28
1.4.1 <i>De ontwikkeling van mediation en de 'track II'-benadering</i>	28
1.4.2 <i>Adam Curle</i>	30
1.5 De val van de Muur en de jaren negentig: gouvernementalisering en critique	31
1.5.1 <i>Gouvernementalisering</i>	31
1.5.2 <i>Verbreding en theoretische differentiatie</i>	34
1.5.3 <i>Conflict Studies na '9/11'</i>	38
1.6 Afsluiting	39
2 Identiteit, geweld en conflict: Theoretische benaderingen	49
<i>J. Demmers</i>	
2.1 Identiteit: hetzelfde, maar toch uniek	49
2.2 Etniciteit	53
2.3 De functie en betekenis van etnisch conflict	59
2.4 Conclusies	66
3 Conflict en rechtvaardigheid	71
<i>P.B. Cliteur</i>	
3.1 Inleiding	71
3.2 Een nieuwe Blair?	73
3.3 Geen oplossing, geen probleem	74
3.4 Gebruik en misbruik van religie	76

INHOUD

3.5	What/if-history	77
3.6	Religie	80
3.7	Het uitsluiten van religie als causale factor bij terrorisme	81
3.8	Terrorisme als reactie op 'provocaties'	85
3.9	Extremisme, in woord en daad, splijt de gemeenschap	86
3.10	Islamisme	89
3.11	Drie problemen uit de religieuze traditie	89
3.12	You cannot provoke	91
3.13	Westerse taqiyya	93
4	Conflict en cultuur	105
	<i>P.P.L.A. Voestermans en Th. Verheggen</i>	
4.1	Dimensies van cultuur volgens Hofstede	105
4.2	De kwadranten van Berry	107
4.3	De stelling van Huntington	109
4.4	Psychologische valkuilen	111
4.5	Een cultuurpsychologisch perspectief op concrete cultuurconflicten	114
4.6	Vanzelfsprekende maar wel lokale praktijken	118
4.7	Achter ideologie en radicalisme	121
4.8	Tot besluit	123
5	Conflict en media	131
	<i>H.J.G. Beunders</i>	
5.1	Inleiding	131
5.2	Chaos	132
5.3	Technologie	132
5.4	Geestelijke kracht	133
5.5	Overheid-media-publiek	133
5.6	Krijgsmacht en overheid versus media en publiek	143
5.7	Media versus overheid/krijgsmacht en publiek	154
5.8	Het publiek versus media en regeringen/strijdkrachten	163
5.9	De houding van de overheid in tijden van conflict en oorlog	168
5.10	Slot	170
6	Conflictmanagement als kennisdomein: Een chronisch tekortschietend vakgebied?	177
	<i>A. Kil</i>	
6.1	De belofte van conflictmanagement	177
6.1.1	<i>Evolutie van conflictresolutie: denken, kijken en doen</i>	177
6.1.2	<i>Het uitgeholde Afrika?</i>	180
6.1.3	<i>Een mooie toekomst voor een chronisch tekortschietend vakgebied?</i>	180

6.2	Mieren, spinnen en bijen, bricoleurs en ingenieurs: iedereen druk	186
6.2.1	<i>Verwerven en toepassen van kennis</i>	186
6.2.2	<i>De ingenieur en de knutselaar: twee perspectieven op onderzoek door de ingenieur en de knutselaar</i>	189
6.2.3	<i>Een hiërarchisch kennisraamwerk: een stakeholdersbenadering</i>	190
6.2.4	<i>Verticale- en horizontale kennisoverdracht en de relevantiekloof</i>	193
6.2.5	<i>Oplossingen voor verkleining van de relevantiekloof</i>	195
6.3	Conflictmanagement en organisaties als illustratie van de relevantiekloof	197
6.3.1	<i>Conflict over conflict: van wie is het conflict?</i>	197
6.3.2	<i>Bouwstenen voor en modellen van conflictmanagement te over</i>	200
6.3.3	<i>Samenvatting conflictmanagement en organisaties</i>	207
6.4	De claim op verbetering van organisatieperformance vanuit conflictmanagement	208
6.4.1	<i>Een lastige discussie</i>	208
6.4.2	<i>Waar zouden we iets kunnen leren over performance, over de gevolgen van interventies?</i>	210
6.5	Research framework	212
6.6	Samenvatting	213
7	Beginselen van behoorlijke conflictbeslechting	227
	<i>E.R. Muller</i>	
7.1	Inleiding	227
7.2	Conflictbeslechting als concept	227
7.2.1	<i>Geschillenbeslechting: een juridisch begrip</i>	228
7.2.2	<i>Conflictantering: een sociaalwetenschappelijk begrip</i>	228
7.2.3	<i>Conflictbeslechting: een kruisbestuiving</i>	229
7.3	Perspectieven op beginselen van conflictbeslechting	229
7.3.1	<i>Status van beginselen</i>	229
7.3.2	<i>De status van beginselen van behoorlijk handelen</i>	230
7.3.3	<i>Een schets van de breed aanvaarde beginselen van behoorlijk overheidsoptreden</i>	232
7.3.4	<i>Recht, rechtvaardigheid en conflict</i>	234
7.4	Politie als conflictbeslechter	235
7.4.1	<i>Geweldsmonopolie en bevoegdheden</i>	236
7.4.2	<i>Kennis en informatie</i>	237
7.4.3	<i>Bereikbaarheid en beschikbaarheid</i>	238
7.4.4	<i>Afhankelijkheid</i>	238
7.4.5	<i>Controle en ondergeschiktheid</i>	239
7.4.6	<i>Beginselen van behoorlijke politiezorg</i>	240

INHOUD

7.5	Beginselen van behoorlijke conflictbeslechting	247
7.6	Afsluiting	250
Deel II Conflict en conflictbeheersing in de praktijk		255
8	Overheidsconflicten bij de bestuursrechter	257
<i>J.E.M. Polak en J.H. Roelfsema</i>		
8.1	Inleiding	257
8.2	Overzicht van de thans bestaande organisatie van de bestuursrechtspraak	261
8.3	De bestuursrechtelijke procedure	266
8.3.1	<i>Besluitbegrip</i>	266
8.3.2	<i>Het begrip bestuursorgaan</i>	267
8.3.3	<i>Het begrip belanghebbende</i>	268
8.3.4	<i>De bezwaarprocedure</i>	270
8.3.5	<i>De procedure bij de bestuursrechter in eerste aanleg en inhoger beroep</i>	271
8.3.6	<i>Aard van de toetsing door de bestuursrechter</i>	273
8.3.7	<i>Definitieve geschilbeslechting door de bestuursrechter</i>	275
8.3.8	<i>Dejuridisering van het procesrecht en nieuwe zaaksbehandeling</i>	276
8.3.9	<i>Nieuwe werkwijze Afdeling bestuursrechtspraak ten dienste van definitieve geschilbeslechting</i>	277
8.3.10	<i>Definitieve beslechting geschil: verschillende manieren</i>	278
8.4	Slot	284
9	De relatie tussen conflict, vrede en het milieu	287
<i>G.E. Frerks</i>		
9.1	Inleiding	287
9.2	Een omstreden verband	288
9.3	Een verdieping van het debat en alternatieve gezichtspunten	294
9.4	Conflict en milieubeleid	297
9.5	Conclusies	302
9.6	Vragen voor verder onderzoek	303
10	Oude wijn, nieuwe zakken? Het debat over de aard van moderne gewapende conflicten	311
<i>C.P.M. Klep</i>		
10.1	New wars	313
10.2	New wars onder vuur	318
10.3	Von Clausewitz overleefd?	323
10.4	Afsluitend	327

11	Militair conflict: Ontwikkelingen in het denken over oorlog en strategie	333
	<i>G.R. Dimitriu</i>	
	11.1 Inleiding	333
	11.2 Strategie: de Clausewitziaanse logica	334
	11.3 Na de Eerste Wereldoorlog: van plan naar proces	337
	11.4 De Atoombom: het einde van de strategie?	342
	11.5 Na 1990: strategie als illusie of als narratief?	345
	11.6 Strategische uitdagingen	351
	11.7 Conclusie	357
12	Niet-statelijke actoren in gewapende conflicten	369
	<i>T. Dirx en N.M. Terpstra</i>	
	12.1 Inleiding	369
	12.2 Orde en chaos: fragiele staten en hybride politieke ordes	370
	12.3 Welke niet-statelijke actoren?	373
	12.4 Legitimiteit en de voorziening van veiligheid, rechtspraak en politieke orde	382
	12.5 Niet-statelijke actoren en conflictoplossing	385
	12.6 Conclusie	388
13	Mensenrechten in conflict	397
	<i>Q. Eijkman en M. Parlevliet</i>	
	13.1 Mensenrechten	398
	13.2 Mensenrechtenschendingen als gevolg en oorzaak van conflict	400
	13.3 Mensenrechten in conflictoplossing	404
	13.4 Dilemmas in de praktijk	407
	13.5 Conclusie	416
14	Voorbij de fatale zuiverheid in nationale en internationale betrekkingen: Over regimeveranderingen en omgang met het verleden	423
	<i>A. Ellian</i>	
	14.1 Inleiding: revoluties versus Transitional Justice	423
	14.2 Het eerste model: de revolutionaire transitie	425
	14.3 Het tweede model: de politieke transitie zonder de revolutie	433
	14.4 Conflictbeslechting: berechting of alternatieve processen?	441
	14.5 Regimeverandering en conflictbeslechting in een multipolaire wereld	454

INHOUD

15	Conflictoplossing vanuit rechtseconomisch perspectief	463
	<i>B.C.J. van Velthoven en P.W. van Wijck</i>	
15.1	Inleiding	463
15.2	Rechtseconomische theorie van geschilbeslechtigingsgedrag	464
15.2.1	<i>Standaardmodel</i>	465
15.2.2	<i>Variaties op het thema</i>	467
15.2.3	<i>Schaduwwerking van het recht</i>	469
15.3	Empirisch onderzoek naar geschilbeslechtigingsgedrag	471
15.3.1	<i>Een korte historische schets</i>	471
15.3.2	<i>De Nederlandse geschilbeslechtigingsdelta</i>	474
15.4	Beleid en reacties op beleid	482
15.4.1	<i>Griffierechten</i>	483
15.4.2	<i>Gesubsidieerde rechtsbijstand</i>	484
15.4.3	<i>Maatregelen ter vereenvoudiging van de procedures en een meer effectieve geschilbeslechting</i>	485
15.4.4	<i>Rechtsbijstandsverzekeringen</i>	485
15.4.5	<i>No cure no pay</i>	486
15.4.6	<i>Third party litigation funding</i>	487
15.5	Tot slot	489
16	Internationale conflictbemiddeling tussen theorie en praktijk	495
	<i>G.E. Frerks</i>	
16.1	Inleiding	495
16.2	Recente ontwikkelingen op het terrein van conflict	496
16.3	Internationale conflictbemiddeling in vogelvlucht	501
16.4	Problemen bij bemiddeling	503
16.4.1	<i>Kernprobleem 1: de omstreden effectiviteit van bemiddeling</i>	503
16.4.2	<i>Kernprobleem 2: het totale karakter van intra-statelijk conflict</i>	505
16.4.3	<i>Kernprobleem 3: het omgaan met 'spoilers'</i>	506
16.4.4	<i>Kernprobleem 4: de juiste timing van bemiddeling</i>	507
16.4.5	<i>Kernprobleem 5: culturele determinanten van bemiddeling</i>	508
16.4.6	<i>Kernprobleem 6: gendersensitieve conflictbemiddeling</i>	510
16.5	Conclusie	511
17	Vredesopbouw en staatsopbouw: Mythe of must?	515
	<i>C. van der Borgh</i>	
17.1	Inleiding	515
17.2	Gemeenschappelijke noemer, heterogene praktijk	516
17.3	Een beetje succes, veel dilemma's	519
17.4	Liberaal vrede: aannames, recepten en kritiek	523
17.5	Omstreden vredesopbouw	528
17.6	Een toekomst voor vredesopbouw en staatsopbouw?	533

18	Internationaal recht en conflictbeslechting	541
	<i>N.J. Schrijver</i>	
18.1	Het internationale recht inzake het gebruik van militair geweld	541
18.1.1	<i>Het geweldverbod</i>	541
18.1.2	<i>Het recht op zelfverdediging</i>	542
18.1.3	<i>Het systeem van collectieve veiligheid onder de Veiligheidsraad</i>	544
18.1.4	<i>Andere geclaimde uitzonderingen op het geweldverbod</i>	548
18.2	Vreedzame geschillenbeslechting en handhaving van het internationale recht	549
18.2.1	<i>Vreedzame geschillenbeslechting en handhaving van het internationale recht</i>	550
18.2.2	<i>Het Internationaal Gerechtshof</i>	553
18.2.3	<i>Unilaterale rechtshandhaving</i>	558
19	Conflict en conflictbeheersing in perspectief	561
	<i>E.R. Muller, G.E. Frerks en B.A. de Graaf</i>	
19.1	Inleiding	561
19.2	Conflicten zijn vanuit vele perspectieven te benaderen	562
19.3	Aanbevelingen voor optimale conflictbeheersing	564
19.4	Afsluiting	576
	AUTEURS	579
	TREFWOORDENREGISTER	583
	SERIE HANDBOEKEN VEILIGHEID	587

I Conflict Studies: De roerige geschiedenis van een veld

B.A. de Graaf^f

1.1 Inleiding

Het onderzoeksveld van Conflict Studies heeft diverse voorlopers. De academische discipline van de 'krijgsstudieën' (tegenwoordig 'war studies'), dateert bijvoorbeeld al uit de 19^e eeuw, net als het vakgebied van de criminologie en de politiewetenschappen dat zelfs voorlopers in de 18^e-eeuwse Pruisische 'Policy-Studien' vindt.² Conflict Studies is net als het vakgebied politieke wetenschappen daarentegen pas echt groot geworden ná de Tweede Wereldoorlog, en met het uitbreken van de Koude Oorlog. Vanzelfsprekend zijn thema's als oorlog, macht, conflict, veiligheid en internationale betrekkingen al eeuwen onderwerp van studie en debat. Maar pas na 1945 ontwikkelde de systematische studie van conflict en conflictresolutie zich als een zelfstandige academische discipline. Die ontwikkeling staat in dit hoofdstuk centraal.

Dat Conflict Studies een academische discipline is geworden, lag niet helemaal voor de hand. Want in de eeuwen daarvoor was het vooral een onderwerp dat door de praktijkmensen en professionele beoefenaars zelf werd behandeld. Van Sun Tzu over het krijgsbedrijf, tot Machiavelli over machtsuitoefening, en Carl von Clausewitz over strategie – het waren overwegingen van mannen 'uit het veld', die met hun voeten in de modder van de machts- en conflictpraktijk hadden gestaan. Die erfenis maakt het academische veld extra gevoelig voor ontwikkelingen in de praktijk, alsmede voor behoeftes die vanuit de praktijk worden geformuleerd. Conflict Studies is een hybride veld, dat theoretische concepten, methodes en ideeën verenigt met een directe oriëntatie op de beroepspraktijk van diplomaten, activisten, bemiddelaars en conflictoplossers in de internationale, politieke arena.³ Het is een domein dat een amalgaam van academische benaderingen en disciplines combineert met praktische 'tips and tricks of the trade' en tegelijkertijd ook een eigen kritiek ontwikkelde, 'Critical Conflict Studies', of 'Critical Security Studies'.

¹ Dit hoofdstuk is mede het product van een door de European Research Council gefinancierd ERC-Consolidator-onderzoek naar: 'Securing Europe, Fighting its Enemies. The making of a European security culture'. De auteur is daarvan Principal Investigator. Met dank aan Jorrit Steehouder en Jolle Demmers voor het meelesen.

² Härter 2005.

³ Bercovitch et al. 2009, p. 2.

Die drie kanten van het vak, de analyserende, praktisch toepassingsgerichte, en normatieve, hebben tot een veelheid aan boeken, tijdschriften, instituten en benaderingen geleid, en tot een vakgebied dat nog steeds volop in beweging is. In dit hoofdstuk laten we zien hoe het veld van de Conflict Studies zich sinds de jaren vijftig heeft ontwikkeld, als een conglomeraat van verschuivende en botsende ideeën over actoren, geografische zwaartepunten, normatieve premissen en methodes. We zullen in chronologische volgorde bekijken wat de definitie van conflict in een bepaalde periode en voor een bepaalde stroming was, welke actoren en onderwerpen werden bestudeerd, wat de normatieve premissen en daaruit voortvloeiend, de handelingsperspectieven waren, die erachter schuilgingen en welke instituten, tijdschriften en personen het vak vooral op de kaart hebben gezet. Tot slot zullen we kort een agenda voor toekomstig onderzoek formuleren.

1.2 De jaren vijftig

Opmerkelijk genoeg hadden veel Europese oprichters van de conflictdiscipline wortels in een religieus-pacifistische beweging. Kenneth Boulding, een van de oprichters van het *Journal of Conflict Resolution (JCR)* in 1957, en het Center for Research on Conflict Resolution in 1959 was een Quaker. In 1937 emigreerde hij van Liverpool naar de Verenigde Staten, waar hij na de oorlog als hoogleraar economie aan de Universiteit van Michigan aan de slag ging. Samen met de sociale psycholoog Herbert Kelman en de socioloog Robert Cooley Angell wierpen zij zich op de studie van het voorkomen van oorlogen.

Binnen het vakgebied van de Internationale Betrekkingen (IB) was in de jaren vijftig de term ‘conflict’ als theoretisch concept nog niet echt gevallen. In de IB ging de aandacht vooral uit naar het door John Herz geformuleerde dilemma dat het streven naar veiligheid van de ene staat ten koste gaat van de andere: het zogenaamde ‘security dilemma’ gold als drijvende kracht achter oorlog en conflict.⁴ De Realistische School maakte dit ‘veiligheidsdilemma’ tot het sleutelstuk van onderzoek binnen de IB en dwong zo generaties van politieke wetenschappers tot het analyseren van de zogeheten ‘zero sum game’, dat wil zeggen dat wat voor de ene staat ‘winst’ op veiligheidsgebied oplevert, door de ander als ‘verlies’ zal worden ervaren.⁵ Voor internationale organisaties of samenwerkingsverbanden als autonome eenheden met een eigen invloed op het internationale statenstelsel was binnen deze benadering weinig ruimte. Hoogstens kan de anarchie van het internationale statenstelsel worden ingedamd wanneer mogelijkheden

4 Herz 1950; Haftendorn 1991.

5 Glaser 1997; Posen 1993.

elkaars macht in evenwicht houden ('balance of power') en eigen 'invloedssferen' creëren.⁶ Aanhangers van de (neo)realistische visie op veiligheidspolitiek definiëerden conflict en veiligheid meestal in een essentialistische zin, als een uitvloeisel van het steekspel omtrent autonomie en soevereiniteit. De relatieve machtspositie in dat steekspel kon volgens deze visie wel ongeveer worden berekend op basis van de hoeveelheid natuurlijke hulpmiddelen waarover iedere staat kon beschikken ten opzichte van naburige staten.⁷

Boulding ging gedeeltelijk mee in die neorealistische benadering van conflicten, maar hij ontwikkelde een theorie die het mogelijk maakte om aan het veiligheidsdilemma te ontkomen. Volgens Boulding, die als econoom reeds naam had gemaakt, was oorlog de onvermijdelijke uitkomst van kenmerken die inherent waren aan de soevereine staat. Om oorlog voortaan te voorkomen, lag het dus voor de hand om te streven naar een internationaal systeem waarin de natiestaat langzaam zou worden ingekapseld en 'opgelost' in een internationale gemeenschap.⁸ Het middel tot dat doel zag Boulding in het ontwikkelen van een verfijnd informatie- en communicatiesysteem. Onderzoekers konden daaraan bijdragen door zoveel mogelijk data te verzamelen, op te slaan en te verwerken omtrent het uitbreken van conflicten. In het eerste nummer van *JCR* werd dan ook de oprichting van een soort 'World Intelligence Centre' voorgesteld, dat op basis van al die collectief verzamelde data conflicten tijdig kon voorspellen, en inzichten kon aanreiken die door diplomaten gebruikt konden worden om die conflicten te vermijden.⁹

Achter die eerste opvattingen van de Michigan School ging een interessante combinatie schuil van klassieke, neorealistische (welhaast neodarwinistische) inzichten over de anarchistische aard van het internationale systeem enerzijds en progressieve, normatieve ideeën en methodes anderzijds om die internationale anarchie van natiestaten te overwinnen. De groep rond Boulding was sowieso een exotische groep onderzoekers op dit terrein. Want in dit decennium was het vooral het vakgebied van de IB dat zich tot een discipline ontwikkelde waarin onderzoek werd gedaan naar conflict, bedreigingen, invasies en militaire aanvallen en naar internationale veiligheid.¹⁰ Dat deed de groep rond Boulding dus ook wel, maar die wilden zich daar wetenschappelijk noch praktisch bij neerleggen. Zij ontwikkelden daarom handvaten, methodes en benaderingen om die internationale anarchie om te smeden tot een communicatiegemeenschap waarin gezamenlijk gedeelde informatie en inzichten zouden leiden tot het voorkomen van conflicten.¹¹

6 Axelrod & Keohane 1985; Keohane 1986.

7 Krasner 1978; Smoke 1987.

8 Boulding 1962.

9 Miall et al. 2000, p. 42-43.

10 Zie voor een uitvoerig overzicht: Daase 2012; Buzan 1991; Walt 1991; Waever & Buzan 2007.

11 Kerman 1974, p. 82.

Die eerste vormen van conflictanalyse én -oplossing maakten ook gretig gebruik van inzichten uit de economie, in het bijzonder opgedaan na de jarenlange ervaringen van conflicten tussen werkgevers en vakbonden. Alternative Dispute Resolution (ADR), zoals ontwikkeld in de jaren vijftig en zestig leverde handvaten op om methoden voor conflictresolutie in een context van Koude Oorlog, nucleaire afschrikking en Mutually Assured Destruction (MAD) te ontwerpen. In de eerste naoorlogse decennia gaven dekolonisatieoorlogen, studentenprotest en vakbondsconflicten genoeg urgentie aan de ontwikkeling van dit veld.

1.3 Van negatieve naar positieve vrede

1.3.1 ELISE BOULDING

Een aparte vermelding verdient hier de vrouw van Kenneth Boulding, Elise Biorn-Hansen. Ze werd in 1920 in Noorwegen geboren, emigreerde op haar derde naar de Verenigde Staten, en kwam daar bij de Quakers haar toekomstige man Kenneth tegen. Ze trouwden in 1941 en wijdden hun verdere werkzame leven aan het academische en praktische protest tegen oorlog. Voor Elise, die tussen 1949 en 1955 ook nog vijf kinderen ter wereld bracht, lag de academische betrokkenheid vooral in het uitwerken van een eigen theorie over het vredesproces.

Boulding, wel de ‘matriarch’ van het conflict- en vredesonderzoek genoemd, probeerde met die theorie leven en werk, academia en activisme te verbinden. Volgens vrienden sprak ze net zo gemakkelijk de Assemblée van de Verenigde Naties toe als dat ze haar kinderen opvoedde. Haar kernidee was de ontwikkeling van ‘vredeseducatie’ als praxeologie (praktijkleer) van de academische variant van Conflict Studies. Via de International Peace Research Association (IPRA), door Elise en Kenneth Boulding gezamenlijk opgericht, gaf ze haar werk dat ze al binnen de Quakers en vanuit de door UNESCO gefinancierde beweging, de Women’s International League for Peace and Freedom (WILPF), verrichtte, een institutioneel en academisch kader. Elise Boulding was daarmee een van de grondleggers van het vredesonderzoek van de jaren zestig en zeventig, dat een directe nexus zag tussen vredesonderzoek en vredesactie. Zelf gebruikte ze daarvoor vaak de metafoor van de overloop tussen medisch onderzoek en de medische praktijk. Dokters worden opgeleid om patiënten te genezen. Vredes- en conflictonderzoekers worden opgeleid om de ‘wereld te genezen’. In 1970 kreeg die gedachte verder vorm in The Consortium on Peace, Research, Education and Development (COPRED), een soort beroepsvereniging van onderzoekers, activisten, docenten en andere professionals die het laatste nieuws op het gebied van onderzoek en

training uitwisselden.¹² Het COPRED was daarmee een voorloper van allerlei vormen van privaat-politieke samenwerking, denktanks en NGO's die tegenwoordig op het vlak van mensenrechten, vredesopbouw, training en diplomatie werkzaam zijn.

Aandacht verdient hier nog kort de samenhang tussen vredesonderzoek enerzijds en de discipline van de Conflict Studies anderzijds. Al in de 19^e eeuw was er immers een vredesbeweging actief, zowel op straat, alsook op papier. Denk aan vrouwelijke vredesactivisten zoals Jane Adams, Bertha von Suttner en Fanny Fern Andrews. Adams had de WILPF opgericht, en was een van de eersten die conflict, oorlog en geweld herleidde tot onderliggende vraagstukken van onderdrukking, uitbuiting en sociale ongelijkheid en onrechtvaardigheid. De vredesbeweging was nadrukkelijk ook een zaak van vrouwelijke activisten en pacifisten, die algehele sociale hervorming en gelijkheid van man en vrouw, van kinderrechten en arbeidersrechten op het oog hadden. Boulding voelde zich in deze traditie helemaal thuis.¹³

In de jaren zestig en zeventig was ze dan ook van mening dat feministen ook in de naoorlogse centra en netwerken van conflict- en vredesonderzoekers een sterkere plaats dienden op te eisen. De 'mannelijke' focus op wapenbeheersing, op technische aspecten van bewapening en op allerlei positivistische en neorealistische theorieën en statistieken had baat bij een meer holistische, 'vrouwelijke' benadering waarbij ook het menselijke, sociale en praktische aspect van de wapenwedloop en van gewelddadig conflict bestudeerd werd. In 1981 werkte ze die gedachte uit in een rapport voor de UNESCO.¹⁴ In 1990 vatte ze haar werk aldus samen: 'My goal has been to initiate a dialogue between the action and the research perspectives. (...) my mediation role has been between peace research and peace activists, each of whom think the other is failing to address the real needs of our time.'¹⁵

Als voorzitter van de WILPF in de jaren zestig deed Boulding inderdaad haar uiterste best om pacifisme, genderstudies, onderzoek naar armoede, racisme, kindermishandeling, ecologische crises en structureel geweld met elkaar te verbinden. In deze periode belandde ze evenwel ook op de frontlijn van allerlei academische disputen tussen feministen en vredesonderzoekers. Als 'eerste generatie'-feminist kreeg ze kritiek te verduren van zogenaamde 'second wave'-feministen, die vonden dat vredes- en conflictonderzoek alleen maar afleidde van de werkelijke bron van ongelijkheid, namelijk structurele genderongelijkheid. Het echte doel van feministen diende de bevrijding van die onderdrukking te zijn, en niet de ontwikkeling van een kleinburgerlijke variant van vreedzame conflictbemiddeling – waar

¹² Boulding 1988; Boulding 2000.

¹³ Morrison 2005.

¹⁴ UNESCO 1981.

¹⁵ Adams 1991, p. 52.

Boulding zich volgens hen mee bezighield.¹⁶ Ook de ‘third wave’-feministen (de postmodernisten of structuralisten) namen in de jaren tachtig en negentig aanstoot aan Boulding. Ze was hen veel te essentialistisch, en bevestigde daarmee uiteindelijk de dieperliggende tegenstellingen en machtsverhoudingen. Boulding was inderdaad van mening dat vrouwen intrinsiek verschillen van mannen voor wat hun sociale en relationele capaciteiten aangaat. De capaciteit om te voeden, te zorgen en te verbinden zag ze als typisch vrouwelijk. Ze zag zichzelf daarom echter nog niet als essentialistisch, maar vond dat mannen ‘gewoon’ iets van die ‘vrouwelijke’ praktijken konden leren en opsteken. En dat het vooral ook waardevol was die processen, die zeker ook in de Derde Wereld zichtbaar waren, te bestuderen en er profijt van te trekken in vredeseducatie.

1.3.2 JOHAN GALTUNG

Terwijl de Bouldings cum suis zich in Michigan vooral bezighielden met het ontwikkelen van ideeën en methodes om conflicten te voorkomen, was een aantal Europese onderzoekers eveneens druk bezig met het verbreden en theoretisch uitdiepen van de conflictonderzoeksagenda als zodanig. Vooral Johan Galtung was zijn sporen op het vakgebied aan het verdienen.

Johan Galtung werd in 1930 in Noorwegen geboren in een familie van (huis)artsen. Als negenjarige maakte hij mee hoe een Duitse oorlogsbodem voor de kust van Oslo werd geraakt door een torpedo. Talloze Duitse soldaten kwamen om of raakten gewond. Zijn vader deed er als KNO-arts alles aan om zoveel mogelijk levens te redden. ‘Was je niet in de verleiding je mes uit te laten glijden?’, vroeg Johan zijn vader. ‘Absoluut niet. Dokters zijn er om levens te redden’, reageerde zijn vader ontzet. Naar eigen zeggen maakte die houding, en de arrestatie van zijn vader later in 1944 door de nazi’s, een diepe indruk op de jonge Galtung.¹⁷ Na de oorlog studeerde hij wiskunde, filosofie en sociologie. Met 21 jaar was de Indiase vrijheidsstrijder, politicus en voorstander van actieve geweldloosheid, Mahatma Gandhi zijn grote voorbeeld. Omdat Galtung dienst weigerde en ook zijn sociale dienstplicht alleen wilde inzetten voor een vredesbevorderende activiteit, belandde hij kortstondig in de gevangenis. Na een studieverblijf aan Columbia University in New York keerde hij terug en richtte in 1959 het Peace Research Institute Oslo (PRIO) op waar hij tot 1970 directeur was. In 1962 creëerde hij vanuit het PRIO het *Journal of Peace Research (JPR)*.

Net als Elise Boulding liet Galtung zich door medische analogieën leiden. Hij zag zichzelf als een ‘social physician’, toegewijd aan het ontwikkelen van ethische ideeën over het ‘verbeteren’ en ‘genezen’ van mens en samenleving. Zijn grootste bijdrage aan het veld was de introductie van de zogeheten ‘conflict

¹⁶ Belenky et al. 1986.

¹⁷ Galtung & Fischer 2013, p. 1.

triangle', bestaande uit de drie begrippen 'direct violence', 'structural violence' en 'cultural violence'.¹⁸ Voor Galtung bestond vredesopbouw niet alleen uit het bestrijden van direct en openlijk geweld, maar ook uit het conceptualiseren van systemen die duurzame vrede konden garanderen. Een dergelijk systeem zou een antwoord moeten geven op grondoorzaken van conflict, die hij zag in structurele ongelijkheid, armoede en uitsluiting. 'Structural violence' definieerde Galtung hier dus als de systematische wijzen waarop een regime individuen belemmerde tot hun volle ontplooiing te komen. In een werkelijk vredesbevorderend systeem zou er ruimte moeten zijn voor de lokale opbouw van vredesmanagement en conflictresolutie. Alleen zo zou 'positieve vrede' gerealiseerd kunnen worden, dat wil zeggen de schepping van een situatie waarin naties, groepen en individuen in staat worden gesteld collaboratieve en ondersteunende relaties aan te gaan. Dat is dus veel meer dan 'alleen maar' te streven naar 'negatieve vrede', als de afwezigheid van openlijk geweld.¹⁹

Deze benadering maakte snel school. In 1965 werd de International Peace Research Association (IPRA) in het leven geroepen, in 1966 het Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), in 1969 het Tampere Peace Research Institute en in 1973 was de Universiteit van Bradford de eerste academische inrichting met een School of Peace Studies.

Vanaf de jaren zeventig raakten via dit web van instituten en tijdschriften in het conflictonderzoek sociale, culturele en economische aspecten van het conflictonderzoek steeds vaster verankerd. Niet langer meer werden conflicten vooral in objectieve, statische zin berekend en verklaard.²⁰ Er voltrok zich een tweede golf van professionalisering en differentiatie. Het veld viel uiteen in professionele onderzoekers op het terrein van conflictanalyse, conflictresolutie, mediation, klassiek 'arms race'-onderzoek, vredes- en polemologiestudies, en het reeds genoemde praktijkonderzoek naar lokale vormen van bemiddeling en vredeseducatie. The Society for Professionals in Dispute Resolution (SPIDR) zag in 1972 het licht (uiteindelijk fuseerde SPIDR met het Conflict Resolution Network (CREnet) en de Association of Family Mediators (AFM) in 2001 tot de Association of Conflict Resolution).

Galtung, en meer nog John Burton, waren grondleggers van de theorie van de 'Basic Human Needs' (BHN). Burton zocht de verklaring voor het ontstaan van aanhoudende, complexe en diepgewortelde sociale en gewelddadige conflicten in de incongruentie van individuele en groepsgebonden basale behoeften.²¹ De 'condition humaine', de staat van de mens is immers structureel behoeftig. BHN, zoals ontplooiing, veiligheid, erkenning en het kunnen vasthouden aan een

18 Lawler 1995.

19 Galtung 1969, p. 168 en 171.

20 Mathews 1989; Mondale 1974; Myers 1989.

21 Burton 1985; Burton 1990.

eigen identiteit zijn universeel en niet onderhandelbaar. Die niet-onderhandelbare behoeften, door Galtung in een wereldwijd empirisch onderzoek met behulp van enquêtes ‘samengesteld’,²² zijn de sleutel tot een beter verstaan van conflicten, en tegelijkertijd voor het kunnen oplossen hiervan. Als deze fundamentele behoeften, de ‘identity needs’, niet bevredigd kunnen worden, zullen traditionele conflictbemiddelingspogingen die gericht zijn op het verdelen van middelen, of die uitgaan van de uitruil van belangen, heilloos mislukken. Partijen zullen bereid zijn conflicten eindeloos te laten escaleren, en tot extreme maatregelen over te gaan, omdat ze menen het zich niet te kunnen permitteren hun basale behoeften los te laten.²³

Galtung zelf werd beroemd en berucht met zijn scherpe kritiek op het kapitalisme als systeem en op de Verenigde Staten als modern imperium. Kapitalisme was een vorm van ‘structureel fascisme’, en de Verenigde Staten was daarvan als ‘killer country’ de belangrijkste profeet. Hij bewierookte Fidel Castro, vanwege diens verzet tegen de dominantie van het Amerikaanse systeem, en gaf zijn volle steun aan de westerse vredesdemonstraties in de jaren tachtig tegen de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO). In de jaren negentig en 2000 voor-spelde hij meerdere malen de implosie en de ondergang van het ‘Amerikaanse rijk’, en zwaaide Mao Zedong en het Chinese systeem uitbundig lof toe. In 2011/2012 werd hij van antisemitisme beschuldigd: hij had een connectie tussen Breivik en de Mossad verondersteld, en in een column de claim geuit dat ‘zes Joodse bedrijven’ de gehele Amerikaanse media in handen zouden hebben. In 2012 werd hij daarom uit de World Peace Academy te Bazel gezet. Galtung, die in een verklaring zijn opmerkingen geenszins terugtrok, was van mening dat je prima ‘anti-expansionistisch/zionistisch’ kon zijn zonder ‘antisemitisch te zijn’, of ‘anti-US imperialistisch zonder anti-Amerikaans’.²⁴

Al eerder had ook Kenneth Boulding zich afgezet tegen ‘verruimers’ zoals Galtung, die verantwoordelijk waren voor de verschuiving van onderzoek naar militair conflict en veiligheid naar ontwikkeling, structureel geweld en ‘positieve vrede’. Volgens Boulding was het urgenter om militaire dreiging te bestuderen dan om onder de paraplu van ‘positieve vrede’ alles maar onder handen te nemen. Conceptueel was ‘structureel geweld’ volgens Boulding ook nauwelijks scherp te krijgen: het was gewoon ‘anything that Galtung did not like’.²⁵ Achter die kritiek zat een fundamentele onderscheid, belichaamd in beide oprichters: waar Boulding stond voor de ‘Angelsaksische’, meer kwantitatieve, behaviouristische en positivistische benadering van conflictonderzoekers, gevoed door

22 Galtung 2004.

23 Cook-Huffman 2009, p. 22.

24 Galtung 2012.

25 Boulding 1978, p. 346.

databases en verfijnde methodologieën, stond Galtung meer voor de kritische, post-marxistische Europese en Scandinavische school die zochten naar nieuwe definities en theorieën van recht, gerechtigheid, geweld en vrede.²⁶

1.3.3 BERNARD RÖLING

In Nederland vond Galtung een pendant en medestrijder in de hoogleraar volkenrecht en polemologie, Bernardus Röling. Diens praktisch-legalistische, anti-koloniale houding zorgde voor een vertaling van de nieuwe structuralistische opvattingen over geweld en conflict in de officiële instituties van strafrecht, volkenrecht en van de Verenigde Naties.

Geboren in een rooms-katholiek middenstandsmilieu in 1906 raakte Röling tijdens zijn studie in de rechten gefascineerd door de psychologie van misdadigers. Samen met zijn promotor W. Pompe richtte hij in 1934 het Criminologisch Instituut in Utrecht op, de bakermat van de Utrechtse School, die veel aandacht geeft aan de sociale oorzaken van misdaad en reformistische opvattingen over straf en strafrecht ontwikkelde. Na overplaatsing door de Duitse bezetters naar een kleine rechtbank in Middelburg, kwam hij na de oorlog terug naar Utrecht. Van 1946 tot 1948 deed hij voor hem cruciale ervaringen op als Nederlandse rechter in het Internationale Militaire Tribunaal voor het Verre Oosten, dat Japanse oorlogsmisdadigers moest berechten. In de jaren vijftig werd hij berucht om zijn ‘dissenting opinions’ over de Japanse politiek en het Europese kolonisatiebeleid. Volgens hem waren de Japanse oorlogsdoelen – expansie in Azië en het verdrijven van de Europese mogendheden aldaar – niet per se strafbaar, en dienden de koloniale verhoudingen eindelijk aan het Europese volkenrecht te worden aangepast.

Van 1949 tot 1957 was hij lid van de Nederlandse delegatie naar de Verenigde Naties, waar hij een belangrijke rol speelde in de bijzondere commissie voor de definitie van agressie. Kritiek sloeg aan het begin van de jaren zestig om in bewondering, toen Röling het tij van de studentenprotesten meekreeg en zijn antikoloniale opvattingen bredere steun begonnen te krijgen. Toen hij in 1962 directeur van het nieuwe Polemologisch Instituut te Groningen werd, werd hem door de president-curator echter in vertrouwen nog wel gevraagd of hij geen communist was.²⁷ Röling trad toe tot de Raad van Bestuur van SIPRI en speelde ook als voordener binnen de Nederlandse vredesbeweging en anti-kernwapenprotesten een grote rol.

In de jaren zestig en zeventig ontwikkelden de polemologen rondom Röling, vanaf 1976 diens opvolger Hylke Tromp en collega's zoals Herman de Lange, Ben ter Veer en Peter Boskma, een praktische ‘vredetheorie’. Het ging erom het

²⁶ Buzan & Hansen 2009, p. 130-133.

²⁷ Roelofs 2013.

Oost-West-conflict minder heet te maken, en in de schaduw van de détente na te denken over alternatieve vormen van verdediging. De GRIT-benadering van Charles Osgood werd bijvoorbeeld in Groningen en binnen de vredesbeweging in Nederland bestudeerd. GRIT stond voor 'graduated and reciprocated initiatives in tension reduction' en hield in dat conflictpartijen door middel van kleine, eenzijdige concessies stap voor stap spanningen konden reduceren en zo het conflict beheersbaar en oplosbaar konden maken. Een volstrekt ander model dan de strategieën van 'containment' en 'deterrence', de 'MAD-scenario's' of zelfs de klassieke détente-benaderingen die in de Koude Oorlog gangbaar waren.²⁸ Røling moedigde zelf Ben ter Veer aan om werk te maken van 'vredeseducatie'. Daaruit vloeiden ideeën over de 'vredesweek' en vanaf 1977 ook de vredescampagne van het Interkerkelijk Vredesberaad voort, gericht tegen atoombewapening en stationering van nieuwe kernwapens in Nederland.²⁹ De bevolking in Oost- en West-Europa diende bewust gemaakt te worden van de gevaren van atoombewapening, en moest alternatieve denkwijzen en instrumenten aangereikt krijgen om hiertegen in opstand te komen.

Rølings werk was meer publieksgericht en theoretisch minder diepgaand en vernieuwend dan dat van Galtung of Burton, maar tegelijkertijd zorgde hij er wel voor dat de kloof tussen kritisch conflictdenken enerzijds en de instanties van beleid en bestuur in Nederland en in de Verenigde Naties anderzijds, langzaam werd gedicht.

1.4 De jaren van ontspanning

1.4.1 DE ONTWIKKELING VAN *MEDIATION* EN DE 'TRACK II'-BENADERING

De grondleggers van de klassieke Conflict Studies, in het bijzonder de hierboven genoemde Burton, Boulding en Galtung (hoe verschillend die drie ook waren als persoon en in de leer) beleefden in de jaren zeventig en tachtig de toppen van hun wetenschappelijke en politiek-maatschappelijke roem, maar kwamen ook toenevend onder vuur te liggen. De jaren van de détente, de toenadering tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie en tussen de Oost- en West-Europese landen kreeg vorm in allerlei verdragen. Van het basisverdrag tussen de beide Duitse republieken in 1971 (als hoogtepunt van de Ostverträge), tot de Multi Balanced Force Reductions, de Strategic Arms Limitation Talks (SALT)-akkoorden van 1972 en de Helsinki-akkoorden tussen de Europese landen van Oost en West van 1975: deze verdragen bewezen dat conflictbemiddeling, onderhandeling en praktische diplomatie concrete vruchten afwierpen.

²⁸ Osgood 1962.

²⁹ Everts et al. 1996.